

MAGYAR TRAGÉDIA

DÉLVIDÉK

1944–1945

A Bizánc nyugati peremén kialakuló és lassan terjeszkedő szerb állam a 14. század derekán érte el hatalma csúcsát. A Balkán nyugati részét ellenőrzése alatt tartó Szerb Királyság azonban nem tudott ellenállni a török hódításnak. Az 1389-es rigómezei csatavesztés után Szerbia közel ötszáz évre török fennhatóság alá került, és függetlenségét csak 1878-ban nyerte vissza. A régi/új állam nemzeti céljai a szerbek által lakott területek egyesítésére irányultak. A Balkán-háborúk (1912–1913) során sikerült is megszerezni Ó-Szerbiát (Koszovó) és Macedónia egy részét. A győzelmek révén Szerbia területe megkétszereződött, de több mint egymillió szerb maradt az ország határain kívül, jórészt a Vajdaságban, Horvátország keleti részén és Dalmáciában. A szerbek körében a pánszláv szélsőséges eszmék a 19. század közepe óta népszerűek voltak, és számos szervezet alakult ezek terjesztése és megvalósítása érdekében. Az egyik titkos csoport tagja volt az a Gavrilo Princip, aki az osztrák trónörökös meggyilkolásával közvetlen okot adott az első világháború kirobbanásához. Szerbia számára a legfontosabb hadicél a szerbek lakta területek, valamint a szerbek, a horvátok és a szlovénok egy államban történő egyesítése volt. Ez a cél 1918 őszén valósulhatott meg, akkor amikor a Balkán-félszigetet már az antanthatalmak ellenőrizték, és az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlott. 1918 október végén az osztrák Krajna tartomány Szlovénia néven függetlenné vált, Horvátország pedig elszakadt Magyarországtól. Mindezek után, 1918. december 1-jén kikiáltották a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságot.

A Szerb-Horvát-Szlovén Királyság területe csaknem 250 000 km² volt. Az 1921. évi népszámlálás szerint a kicsit több, mint 12 millió lakosú ország lakosságának 39%-a volt szerb, 24%-a horvát és 8,5%-a szlovén, tehát a nem szláv etnikumok aránya viszonylag magas volt. A

különböző szláv nemzetek autonómiáját és egyenrangúságát hangsúlyozó, háború alatti megállapodások ellenére az új ország elsősorban a szerbek állama lett. A ki nem elégített nemzeti vágyak a horvátok és a szlovének nemzeti mozgalmának kibontakozásához vezettek. Legkevesbé a horvátok tudták elfogadni a nagyszerb centralizáló politikát; ők különállásra, autonómiára törekedtek, s e cél elérése érdekében szívós küzdelmet folytattak, még erőszakos eszközök igénybevételével is. Ezek a nemzetiségi ellentétek is hozzájárultak ahhoz, hogy az 1929 óta Jugoszláviának nevezett délszláv állam 1941 tavaszán nem tudott ellenállni a náci Németország által indított támadásnak. Szlovéniát Németország és Olaszország osztotta fel egymás között. Koszovót az olasz kézben lévő Albániához csatolták, Macedóniát pedig Bulgária szállta meg. A zömmel magyarok lakta Bácska, Dél-Baranya, a Muravidék és Muraköz visszakerült Magyarországhoz. A területileg megcsonkított Szerbia és Montenegró a tengelyhatalmak bábállamai lettek, csakúgy, mint az 1941. április 10-én kikiáltott Független Horvát Állam, amely Boszniát-Hercegovina döntő részét is magában foglalta.

A két világháború közötti időszakban a szerbek Jugoszlávia etnikai sokszínűségét a délszláv nemzeti identitás kiépítésével, propagálásával kívánták eltüntetni. A sokszínűséget se a térséget 1941-től ellenőrző náci Németország, se a fasiszta Olaszország, se a horvát bábállam nem tolerálta. Kényszerű telepítések kezdődtek, melyek a szerbeket és a szlovénokat érintették a legfájdalmasabban. Mintegy 220-280 ezer szerbnek kellett távoznia elsősorban Horvátországból, valamint a német, olasz, bolgár és magyar ellenőrzés alatt álló területekről Szerbiába. Több tízezer szerb vesztette életét etnikai tisztogatások és a megtorló akciók következtében. A Németország és Olaszország között felosztott Szlovéniából mintegy 200 ezer szlovént üldöztek el lakóhelyéről. Az elűzöttek helyébe németeket és olaszokat telepítettek.

A Horvátországban és Szerbiában élő, az új rendben privilégizált státust kapó, kb. 400 ezer fős németiség mintegy 90 százaléka ugyanakkor szülőföldjén maradt. A náci győzelmek árnyékában elképzelhetetlennek tűnt, hogy a világháború utáni etnikai tisztogatásoknak és bosszúhadjáratoknak majd a németek, valamint a többi nem délszláv nemzetiségű népek lesznek az elsődleges célpontjai és áldozatai. Pedig a homogén délszláv állam megvalósítására irányuló tervek, már a második világháború során elkészültek.

A szerb ultranacionalista csetnik mozgalom egyik főideológusa, Stevan Moljević boszniai szerb ügyvéd már 1941 júniusában telepítési tervet dolgozott ki a győzelem utáni időkre. A terv a Karadjordjević család által vezetett Nagy-Szerbiával számolt, amely Románia és Magyarország egy részét, Horvátország nagy részét, valamint Boszniát, Montenegrót és Macedóniát is magában foglalta. A londoni jugoszláv emigráns kormánynak is elküldött és a csetnik vezetés által is elfogadott terv 2 millió 675 ezer nem szerb, köztük félmillió német kitelepítését irányozta elő a nagyszerb nemzetállam megteremtése céljából. Szerényebb volt a Gavriló Princip-féle merénylet egykori résztvevőjének, Vasa Čubrilović nacionalista politikusnak a terve, amelyet 1944 novemberében készített az ideiglenes kormányfőként működő Josip Broz Tito marsall

számára. A részletesen kidolgozott forgatókönyv szerint a németekre kitelepítés várt, de a magyarok, albánok, olaszok és románok által lakott területeken csak a szerb etnikai túlsúly elérése volt a cél. A csetnik tevékenység azonban nem csak a nem-délszláv népeket sújtotta a háború során, hanem a horvátokat, a crnogoracokat és a bosnyákokat is. A vetélytársnak tekintett közösségek elleni leszámolások ezrek életét követelték.

A délvidéki magyarok tragédiája a magyar történelem egyik legsötétebb fejezete. A mai ésszel felfoghatatlan népirtás mégis a XX. század legkevésbé ismert eseményei közé tartozik.

A homogén délszláv állam létrehozásához 1944 őszén, a kommunista partizánmozgalom győzelmének küszöbén értek meg a feltételek. Az ukrán, majd a balkáni front összeomlása után Erdély, Bánság, Bácska és Baranya magyar és német lakosságának egy része menekülve hagyta el szülőföldjét. 1944. október elején, amikor a szovjet haderő a szerbiai Bánság területére lépett, a délvidéki magyar közigazgatás evakuációja már egy hónapja tartott. A gyorsan visszavonuló magyar haderővel mintegy 14 ezer, 1941 folyamán áttelepült csángó és több ezer, zömmel 1941-ben érkezett közalkalmazott menekült el. Tito partizánserege a szovjet csapatokkal együtt nyomult előre. Az elfoglalt területek magyar és a német lakosai tartottak az új rendtől, de elképzelhetetlennek tartották azokat a csapásokat, amelyek rájuk vártak. Az 1943. november 29-én, a boszniai Jajce városában megtartott Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács II. ülésén még arról beszéltek, hogy a háború utáni új országban minden nemzetiség egyenjogúságot fog élvezni. A Bácska-Baranyai Partizánosztalg főparancsnoksága által kiadott és terjesztett röplapok 1944 elején is harcba hívták a magyarokat a fasiszták ellen. 1944 őszén, a győzelem küszöbén azonban lehullott a lepel a partizánok a magyar és a német lakossággal kapcsolatos terveiről.

Az észak-bánsági kerületi Népfelszabadító Bizottság 1944. szeptemberi felhívása már utalt arra, hogy németek és magyarok hasonló bánásmódban fognak részesülni. A Vajdasági Tartományi Pártvezetőség október 2-ai körlevele már kimondta: *“A leghatározottabban le kell számolni az 5. hadoszloppal, elsősorban a megszállók közvetlen támogatóival. A pártszervezeteknek a legsokoldalúbb segítséget kell nyújtaniuk az OZNA [Odelenje za Zaštitu Naroda, magyarul Népvédelmi Osztály] szerveinek a háborús bűnösök felkutatásában, elsősorban a svábok és a magyarok soraiból, akik népeinket öldözték, üldözték és fosztogatták...”*. A szovjet csapatok és a partizánok által elfoglalt területeken népfelszabadító bizottságok alakultak. Ezek lettek a hatalom képviselői. A népfelszabadító bizottságok kezdték meg a vélt vagy valós háborús bűnösök felkutatását, és hozzájuk futottak be a szerb lakosság feljelentései, melyek

alapján listák készültek a letartóztatandó személyekről. Szerepük volt az ítékezésben, de a halálos ítéleteket rendszerint valamelyik helyben lévő partizánosztag hajtotta végre.

A bosszúhadjárat levezénylésére, a magyarok és németek megfélemlítésére és menekülésre kényszerítésére a népfelszabadító bizottságok tevékenysége elegendő lett volna, Tito azonban a Magyarországhoz tartozó területen különösen keményen akart fellépni. A Belgrád felszabadítását célul kitűző hadművelet részeként a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg főparancsnoksága 1944. október 17-én a katonai közigazgatás bevezetését rendelte el a Bánság, Bácska és Baranya területére. Az intézkedés deklarált célja a térség szinte érintetlen gazdasági potenciáljának megszerzése volt. A valóságban a gazdasági szempontoknál jóval fontosabbak voltak az etnikai, politikai megfontolások. A katonai közigazgatás élére kinevezett Ivan Rukavina vezérőrnagy október 22-én kiadott felhívásában nyíltan kijelentette, hogy az intézkedésre "a nemzeti jövő és e területek délszláv jellegének megőrzése" miatt van szükség. A katonai közigazgatás bevezetése után a népfelszabadító bizottságok szerepe csökkent, a megtorlásokat döntően a Vajdasági Tartományi Pártvezetőség október 2-ai körlevelében már említett OZNA, vagyis a Népvédelmi Osztály hajtotta végre. Ezt a hírhedt szervezetet a Jugoszláv Népfelszabadító Partizánosztagok Főparancsnokságának 1944. május 13-ai utasítása hívta életre. Elsődleges feladata az ellenséges kémek felderítése és megsemmisítése volt, de 1944 augusztusától tevékenysége kiterjedt a "nép ellenségeinek" likvidálására is. Erre a célra a főparancsnokság egy hét hadosztályból és számos brigádból álló speciális OZNA hadtestet is szervezett. A háború utolsó hónapjaiban a már általános állambiztonsági feladatokat is ellátó szervezet az új jugoszláv, kommunista hatalom kiépítésének legfőbb eszközévé vált. A különböző partizánegységek és OZNA-különítmények által végrehajtott tömeggyilkosságok mellett a magyarok és a németek kollektív büntetését szolgálták a "fasiszta gyűjtőtáboroknak" nevezett kényszermunkatáborok. A Vajdaság területén mintegy 40 internálótáborot állítottak fel, melyekbe közel 200 ezer, főleg német nemzetiségű embert zártak. A magyar foglyok zömmel a Szabadkán, Újvidéken, Zomborban, Nagybecskerekén, Topolyán, Kikindán, Versecen és Járeken létesített táborokba kerültek. A táborokba zárt magyarokról megközelítő számadat sem áll rendelkezésre.

A magyarellenes terrorhadjárat nem mindenhol zajlott le azonos módon. Egy-egy település sorsát befolyásolta, hogy a szovjet, illetve a partizáncsapatok a katonai közigazgatás bevezetése előtt vagy után vonultak be. Az is számított, hogy az 1942 januárjában a magyar fegyveres erők által végrehajtott mintegy 4 ezer zsidó és szerb polgár valamint ellenálló meggyilkolásával végződő "razzia" mennyire érintette a visszafoglalt települést. Az általános irányelveken túl a tragikus események menetét olykor az egyéni bosszú is befolyásolta. Becse, Mohol, Bajmok, Zombor, Bezdán, Temerin, Újvidék és Szabadka voltak a legvéresebb események színhelyei. A bosszúhadjárat része volt a magyarok és németek tömeges elűzése. A magyar Belügyminisztérium és Külügyminisztérium korabeli iratai szerint 1945 áprilisa és novembere között szerb fegyveresek 5-10 ezres csoportokban svábokat és magyarokat hajtották át a határon magyar területre. A kitoloncolások csak 1946 júniusában szűntek meg.

A tömeggyilkosságok magyar áldozatainak teljes száma pontosan nem határozható meg. Az OZNA által készített nyilvántartási listák alapján, az 1944 októberében és novemberében ítélet nélkül kivégzett magyarok száma jóval meghaladja az 5 ezer főt. Ez az adat nem tartalmazza a jugoszláv népbíróságok által hozott halálos ítéletek alapján kivégzetteket. Ráadásul a tömeggyilkosságok, csökkenő intenzitással, de 1945 tavaszáig tartottak, annak ellenére, hogy a katonai közigazgatás már február közepén megszűnt. Svetozar Kostić Capo az OZNA akkori vajdasági vezetője szerint a belügyi csapatok összesen mintegy 20 ezer magyart öltek meg. További visszaemlékezések, szemtanú-beszámolók és helyi dokumentumok alapján a szerbiai magyar kutatók leggyakrabban 15-20 ezerben adják meg a vérengzések magyar áldozatainak számát.

A kiállítás elkészítésében segítséget nyújtottak, dokumentumaikat köszönjük: Ádám István, Balog Péter, Bogner István, Cirkl Rudolf, Cirkl Zsuzsa, Cseresnyésné Kiss Magdolna, Csorba Béla, Forró Lajos, Horváth Orbán, Hübsch Éva, Kollár Árpád, Légvári Sándor, Matuska Márton, Mezei Zsuzsanna, Vladimir Mitrović, Mojzes Antal, Stevan Rajčević, Siflis Zoltán, Stark Tamás, Szakál Boglárka, Ternovác István, Teleki Júlia, Tóth László, Weiss Zoltán